

ЛЕКЦІЯ № 4

СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ЯВИЩА. РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

(2 години)

ПИТАННЯ:

1. Поняття про соціальний зв'язок. Різновиди соціального зв'язку.
2. Загальні положення та поняття соціальних спільнот.
3. Соціальні інститути.
4. Соціальні організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдые П. Социология политики. – М., 1993.
2. Войтович С. О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. - К.: Ін-т соціології НАН, 1998.
3. Войтович С. О. Проблеми соціальних інститутів у соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. –1999, № 2.
4. Волков Ю. Г., Мостовая И. В. Социология: Учеб. для вузов. — М.: Гордарика, 1998.
5. Волков Ю. П, Нечипуренко В. Н., Самыгин С. И. Социология: история и современность: Учеб. пособие. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1999.
6. Громов Й. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. — СПб: Ольга, 1996.
7. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. Учеб. пособ. — М.: Аспект Пресс, 1995.
8. Економічна соціологія: Навч. посібник/ В. М. Ворона, В. Є. Пилипенко та ін. — К.:
9. Мендра А. Основы социологии: Учеб. пособие для вузов. — М.: Изд. дом, 1998.
10. Монсон П. Современная западная социология: Теории, тенденции, перспективы. — СПб: Нотабене, 1992.
11. Осадчая Г. И. Социология социальной сферы: Учеб. пособие. — М.: Изд-во МГСУ Союз, 1999.
12. Франчук В. М. Основы современной теории организаций. - М., 1995.

1. Поняття про соціальний зв'язок. Різновиди соціального зв'язку.

У найбільш загальному значенні "суспільство", а рівноцінно - "соціальна система" - розуміється як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних елементів (індивідів, груп, інституцій) і відносин (зв'язків) між ними, тобто два компоненти: соціальний склад - набір елементів, які становлять дане суспільство, і набір зв'язків цих елементів – розмаїття соціальних зв'язків всіх складових соціальної системи. Таким чином, соціальний зв'язок є другим компонентом суспільства. Це свого роду суспільні скрепи, які утримують суспільні елементи (рис. 1).

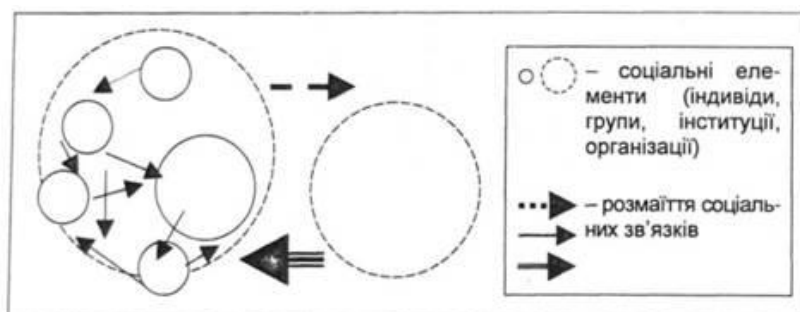

Рис. 1

Поняття соціального зв'язку є одним із основних категорій соціології. Загалом під соціальним зв'язком розуміють сукупність залежностей, взаємин, зв'язків між людьми. Виділяють кілька груп факторів, які визначають (окреслюють) наявність соціальних зв'язків: природні (або біологічні), які задаються спадковими ознаками людини, психологічні (почуття спільності, характер раціональних установок, які визначають звички, традиції, норми, правила поведінки), соціально-інституційні (які регламентують соціальні зв'язки та відносини, визначаючи порядок дії соціальних суб'єктів).

Щодо класифікації соціальних зв'язків, то вони бувають: формальними (котрі набувають чинності у регламентації юридично закріплених норм, правил, законів) та неформальними (які діють стихійно і не мають при цьому формальної обов'язковості, юридичного закріплення), колективними та особистісними, прямими та опосередкованими, міцними та слабкими тощо.

Основою формування соціального зв'язку є безпосередній контакт, який потім переростає в більш широкий опосередкований зв'язок між людьми. Поступово в процесі спілкування із всієї сукупності розмаїття взаємодій формуються сталі соціальні зв'язки, які на основі раціонально-чуттєвого сприйняття взаємодіючих осіб набирають певних форм, які характеризуються певною поведінкою цих взаємодіючих осіб. Будь-які відносини між людьми починаються з будь-яких взаємин у просторі, із взаємного спостереження та встановлення факту того, що одна особа володіє певними рисами, особливостями, які зацікавлюють іншу особу. Основною ознакою соціальної дії виступає суб'єктивне осмислення особою можливих варіантів поведінки людей, які вступають з нею у взаємодію.

Коротко оглянемо механізм формування та розвитку соціального зв'язку.

Найбільш проста та доступна схема диференціації соціального зв'язку була виведена польським соціологом Яном Щепанським. Схематично її можна подати так:

Психологічний контакт. Спостереження особою певних рис іншої особи пробуджує інтерес до їх пізнання. Інтерес - це перший елемент психічного контакту. Взаємна зацікавленість базується на тому, що ми усвідомлюємо: ця особа може бути корисною для нас, для задоволення наших потреб. Взаємна зацікавленість створює елементарний психологічний контакт. Але він не створює зв'язку, а є умовою і необхідним елементом зв'язку.

Соціальний контакт. Психологічний контакт може перетворитися на соціальний, якщо суб'єкти зустрічаються і починають постійно взаємодіяти один з одним, досягають обміну цінностями (чи це слова, чи предмети, чи ситуація, котрій ми приписуємо особливе значення).

Соціальні дії. Соціологічні категорії "соціальна дія", "соціальні відносини", "соціальні взаємодії" займають особливе місце у структурі соціологічних знань. З ними пов'язано розуміння динаміки людського суспільства - його функціонування, зміни та розвитку. Вони є і основними константами при вивченні та описі діяльності людини в сучасному суспільстві, її самореалізації. Початок дослідженню проблем соціальної дії був закладений відомим німецьким соціологом М. Вебером, який сформулював вихідні положення теорії соціальної дії. В подальшому цією проблемою займався американський соціолог Т. Парсонс. В основі його теорії лежить схема елементарної соціальної дії: діюча особа - ситуація - умови, які включають мету дії та нормативи. Крім того вся сукупність соціальних дій описується та ідентифікується

(згідно з теорією Т. Парсонса) "точкою відліку", згідно з якою і визначається тип, характер, різновид, цінність вибору соціальної дії. Тому орієнтацією дії індивіда можуть слугувати:

- прийняті загальні правила або специфіка ситуації;
- соціальні характеристики або особисті якості іншого індивіда (професія, статус, стать, вік тощо);
- потреби індивіда;
- характеристика ситуації;
- баланс особистих та колективних інтересів.

Насамперед, соціальними діями будемо називати ті дії, які мають метою викликати зміну поведінки, установок, прагнень індивіда. Слід відрізнити поняття "поведінка" і "дія".

Поведінка - це реакція організму на внутрішні і зовнішні подразники; вона може бути інстинктивна, неусвідомлена, але може бути і усвідомлена, з намірами, і осмислена. Поведінка людини є результатом взаємодії її внутрішньої природи та процесу соціалізації. У поведінці проявляються соціальні якості людини, її культура, погляди, фізіологічні особливості, ставлення до себе та оточуючих.

Діями називаємо усвідомлену поведінку, комплекс вчинків, спрямованих на досягнення певної мети, і ті, які пов'язані з вибором засобів, методів, що забезпечують досягнення мети. Таким чином, соціальні дії - це певна система дій, засобів, методів, за допомогою яких особа чи група намагається змінити поведінку іншої особи або групи.

За своїм характером всі дії, спрямовані на зміну поведінки, можна поділити (за різними критеріями поділу) на категорії негативного примушення та позитивного переконання. Негативне примушення переважно проявляється в різного роду заборонах, наказах, санкціях, суть яких - репресія щодо небажаної поведінки. Позитивне переконання засноване на дії стимулів, які викликають бажану поведінку без різного роду репресій. Крім того, дії можуть мати характер репродуктивності (відтворювання), а це: підтримка традицій, дотримання правил, соціальний контроль; вияв творчості та розвитку (винахідництво, інновації, впровадження); скасування, усунення. Із цих категорій виникає безліч систем засобів зміни поведінки. На основі системи соціальних контактів розвивається взаємодія. Це систематичне, постійне здійснення дій, метою яких є виклик певної реакції з боку партнера. А також і взаємна реакція на дії і реакцію партнера. Йде обмін діями, і вони характеризуються координацією та стійкістю інтересу.

Таким чином, взаємодія – це взаємополучені системи дій, між якими виникає причинова залежність.

Соціальні взаємодії Під соціальними взаємодіями в соціології розуміють спілкування або форму соціальної комунікації, що являє собою систему соціальних дій двох і більше осіб або спільностей. Ця категорія виражає характер змісту між людьми та соціальними групами як носіїв різних видів діяльності, які розрізнені за соціальними позиціями і соціальними ролями. Це і система свідомих дій індивідів одне до одного, яка базується на взаємних очікуваннях відповідної поведінки, що складаються в конкретних умовах місця та часу. Це і зв'язки, які опосередковують та контролюють зміст та характер взаємних дій. Такого типу дії опосередковують взаємність. Сам механізм взаємодії являє собою систему: "суб'єкти, які виконують ті чи інші дії - зміни, викликані цими діями - вплив цих змін на інших суб'єктів - обернена реакція індивідів, на яких була спрямована дія". При цьому завжди циркулює процес передачі-отримання інформації, її сприйняття (реакція) та усвідомлення, а також реакція на реакцію.

Соціальні залежності. Подальшою, вищою системою у структурі соціального зв'язку є поняття соціальної залежності. Залежність соціальна - це елемент соціального відношення. Це складна система, коли між елементами виникає певна залежність, що витікає із характеру елемента, ("що пов'язує?"), та із характеру обов'язків ("яким чином?"). "Об'єкт А залежить від об'єкта Б" означає: об'єкт А у своїх початкових діях повинен зважати на існування об'єкта Б, з його колом прав, обов'язків, функцій, що існування Б створює певні рамки для дій А. Поняття

залежності відіграє в соціології велику роль у тому разі, коли аналіз залежності виступає основою встановлення законів, необхідних, суттєвих зв'язків.

Соціальні відносини. Система взаємодій індивідів та груп приводить до утворення стійких соціальних відносин, під якими розуміють відносно стійкі зв'язки між людьми та соціальними групами. Соціальні відносини - це певна система, до якої входять: система обов'язків, нормованих функцій, які партнери повинні обов'язково виконувати у відношенні один до одного. Тобто, це система нормованих взаємодій між партнерами. Але жодна стійка, організована група не може існувати без "відносин", тобто без певних обов'язків у відношенні один до одного. Тільки виконання нормалізованих дій (функцій, ролей) гарантує появу внутрішньої організації групи. Багато в чому в соціальному зв'язку між людьми велике значення має регуляція взаємовідносин - система критеріїв, стандартів, завдяки яким людина оцінює ефективність соціального зв'язку, а також система контролю за тим, щоб правила гри виконувалися. Це все є підставою формування соціального інституту та інституційного зв'язку. А поведінка людини в суспільстві значною мірою має інституційний характер, тобто регулюється соціальними нормами. Соціальні відносини можуть бути короткочасними і довготривалими, і при цьому можуть змінюватися (зміцнюватися або розпадатися) із зміною цінностей партнерів, їх установок на характер відносин.

У соціологічній теорії сформувалася достатня кількість теорій соціальної взаємодії, де з різних позицій пояснюється природа соціальних відносин, зокрема:

- теорія соціального обміну (Дж. Хоманс), ідея якої полягає у тому, що люди між собою взаємодіють один із одним на основі власного досвіду, зважуючи можливі винагороди та затрати;
- теорія символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер), де домінантою у поведінці людей один до одного і предметів навколишнього середовища виступає символіка, знак;
- психоаналітична теорія (З. Фрейд), за якою міжособистісні взаємодії перебувають під глибоким впливом понять та конфліктів, засвоєних та пережитих у ранньому дитинстві;
- рольового наслідування (Е. Гофман), за якою соціальні ситуації ототожнюються із театром, драматичними спектаклями, де люди - це діючі актори.

Вивчаючи природу соціального зв'язку, слід розглянути його структурні компоненти - соціальну дію та соціальну діяльність. Ці поняття використовуються багатьма суспільними науками. В соціологічному аспекті - це специфічна людська форма активного ставлення до оточуючого соціального середовища в плані його зміни та перетворення. Діяльність визначається як система (комплекс) послідовних, логічно обумовлених, усвідомлених дій, які мають суспільний продуктивний характер.

Залежно від характеру ставлення людини до оточуючого світу та взаємодії її з іншими людьми (критерії поділу), соціальна діяльність поділяється на безліч різновидів. Стосовно характеру спрямованості та існуючих систем цінностей - на позитивну та негативну, законну - незаконну, моральну - аморальну. Залежно від її значення та ролі соціального розвитку - продуктивну (творчу) та репродуктивну (відтворюючу). Більш детальний поділ визначає матеріально-перетворюючу (господарську, трудову) діяльність, політичну, комунікативну, пізнавальну та ін. Згідно з її соціальними формами - індивідуальну, колективну, масову. Будь-яка свідомо цілеспрямована соціальна діяльність включає в собі: інтерес, мету, засіб, результат (так би мовити система координат дії) і сам процес діяльності.

Одними із перших, хто науково окреслив природу соціальної дії та діяльності, були М. Вебер та Т. Парсонс. М. Вебер розчленував три основних типи дії: афективні (з метою вираження емоцій), традиційні (засновані на тривалій звичці індивіда і здійснюються, як правило без осмислення) та раціональні, які в свою чергу розподіляються на цілераціональні (інструментальні, за яких діяч оцінює корисність самої мети) та ціннісно-раціональні ("абсолютні", не порівняльні) дії. Згідно з теорією Т. Парсонса, головною ознакою соціальності в діях є не об'єктивні причини та наслідки, а наявність суб'єктивного смислу дії. Іншими словами, соціальна дія - це поведінка, керована смислом, якого діячі надають предметам та людям. Тут присутні і потреба, і мотивація до дії, і мета, і засоби, і ситуація, символи, цінності.

Більш складна форма соціальної дії - соціальні взаємодії - виступають у соціальному просторі у трьох основних варіантах: соціальні відносини, соціальні інститути та соціальні спільності.

2. Загальні положення та поняття соціальних спільнот.

Соціальний зв'язок об'єднує людей у певні стійкі спільності, які виступають в різних формах і різновидах. Які форми об'єднань ми бачимо, в яких беремо участь? Сім'я, сусіди, діти, ігрові групи, школа, приятелі - ось далеко не повний перелік спільностей або груп, які виступають фундаментом людського суспільства. Сумарна чисельність людських груп та спільностей на Землі перевищує чисельність населення в 1,5-2 рази. Це можливо у зв'язку з тим, що одна людина здатна одночасно належати до кількох груп.

Соціальний зв'язок настільки багатогранний, що об'єднує людей у "безмежну" кількість спільностей. Умовно, структуруючи, можна ототожнити диференціацію всіх видів спільностей з диференціацією елементів матерії органічного світу, де людина - це атом, сім'я - молекула, група - клітина, організація - організм, окреме суспільство - колонія окремих організмів і т. п. Як бачимо, людина бере участь у найрізноманітніших формах суспільного життя. Завданням соціології є здійснення класифікацій цих форм спільного життя, отже, їх складових частин, будови, процесів, які в них відбуваються.

Відструктуруємо ряд понять, що інтерпретують різноманіття соціальних спільнот.

Соціальна множина - сукупність індивідів, які мають певну ознаку, виділену зовнішнім спостерігачем, і які не є соціально значимими.

Основними ознаками розподілу соціальних множин є: стать, дохід, расова належність, вік, професійні категорії, місце проживання. Кожна множинність - це соціальна категорія (студенти, робітники, сектанти). Вони не поєднані ніяким внутрішнім зв'язком. Іноді їх називають номінальними, умовними або реальними групами.

Соціальне коло – сукупність осіб, які постійно зустрічаються і підтримують особисті контакти. Вони не характеризуються певною організацією, структурою.

Коло впливає на поведінку людей менше, ніж група. Так чи інакше ми живемо і діємо в соціальному середовищі. Більш складна спільність – це соціальне коло: вільні союзи, які характеризуються слабким неформальним інституційним зв'язком. Існують:

- контактні кола (знайомства в поїзді, автобусі);
- коло колег, дружні кола;
- професійні кола, лобіюючі, опозиційні.

Основна їхня функція (природна, неформальна) - обмін поглядами, інформацією, коментарями. Взагалі, це спільності дискусійних людей. Вони не діють, не приймають рішень, вони формують думку, погляди. Однак за деяких умов соціальні кола можуть перетрансформуватися на інституційні елементи.

Соціальне середовище – сукупність індивідів, груп, інших спільностей, предметів, процесів, явищ, з котрими особа спілкується протягом життя і котрі впливають на її поведінку (це - широкий за значенням термін).

Соціальна спільність - (термін, широкий за обсягом) - це об'єднання людей, яке характеризується загальною ознакою (стать, вік, освіта, статус, професія, роль тощо), в котрих створений і збережений протягом певного періоду більш-менш міцний певний соціальний зв'язок, спільний тип поведінки, світогляду, цілеспрямованості.

Основними історичними детермінантами формування соціальних спільностей є:

- спільна територія, яка передбачає можливість міжособистісних стосунків (контактів) - як прямих, так і опосередкованих;
- спільні інтереси значної кількості індивідів;
- умови соціальної дійсності, які вимагають об'єднання людей (захист від зовнішніх ворогів);

- розвиток державності і виникнення при цьому форм організації людей у вигляді різних соціальних інститутів (наприклад, політичних соціальних інститутів, правових, законодавчих – при політичних змінах, економічних - при економічних перетвореннях).

Звідси випливають і основні критерії (показники) соціальної спільності:

- належність до історично сформованих територіальних утворень;
- спільні інтереси взаємодіючих індивідів;
- прихильність до конкретних соціальних інститутів та цінностей;
- умови життєдіяльності;
- соціально-професійні характеристики індивідів, які об'єднані у спільність.

Соціальні спільності різняться як за кількісними ознаками (величина), так і типовими якісними (наприклад, національними, ідейними, психологічними). По суті, це - стійкі форми спільної діяльності. Серед спільностей виділяють насамперед соціальні групи. В широкому розумінні, "соціальна спільність" виступає синонімом "соціальної групи".

3. Соціальні інститути.

Як відомо, соціальні відносини - основний елемент соціального зв'язку, який забезпечує стійкість, згуртованість груп. Суспільство не може існувати без соціальних зв'язків та взаємодій. Особливу роль відіграють взаємодії, які забезпечують задоволення найбільш важливих потреб суспільства чи індивіда. Ці взаємодії інституціоналізовані (узаконені) і володіють стійким, самооновлюючим характером.

У повсякденному житті соціальні зв'язки досягаються саме через соціальні інститути, іншими словами, – через регламентацію регулювання взаємовідносин; чіткий розподіл (функцій, прав, обов'язків учасників взаємодії та регулярність їх дії. Відносини тривають так довго, як довго його партнери виконують свої обов'язки, функції, ролі. Щоб забезпечити стійкість соціальних відносин, від яких залежить буття суспільства, люди створюють своєрідну систему закладів, установ, що контролюють поведінку їх членів. Передаючись із покоління до покоління, норми та правила поведінки і діяльності в різних суспільних сферах ставали колективною звичкою, традицією. Вони спрямовували спосіб мислення та спосіб життя людей у певне русло. Всі вони з часом інституціювалися (установлювалися, закріплювалися у вигляді законів та установ). Все це сформувало систему соціальних інститутів - базисний механізм регулювання суспільства. Саме вони виводять нас на розуміння суті людського суспільства, його складових елементів, ознак та стадій еволюції.

У соціології існує немало трактувань, визначень соціальних інститутів.

Соціальні інститути – (від лат. Institutum - установа) – історично установлені форми організації спільної діяльності людей. Поняття "соціальний інститут" запозичено із юридичної науки, де воно визначає сукупність юридичних норм, що регулюють соціально-правові відносини.

Соціальні інститути - це і відносно стабільні та інтегровані (історично сформовані) сукупності символів, вірувань, цінностей, норм, ролей та статусів, завдяки яким управляються різні сфери соціального життя: сім'я, економіка, політика, культура, релігія, освіта та ін. це - свого роду, потужні інструменти, засоби, що допомагають боротися за існування та успішно виживати і окремій особі, і суспільству в цілому. їх призначення - задовольняти важливі суспільні потреби групи.

Найсуттєвішою рисою інституційного зв'язку (основа соціального інституту) є обов'язковість, зобов'язання дотримуватися відведених індивіду обов'язків, функцій, ролей. Соціальні інститути, а також організації в системі соціальних зв'язків не що інше, як свого роду скрепи, на котрих тримається суспільство.

Першим, хто започаткував термін "соціальний інститут" та ввів у науковий обіг і розробив відповідну теорію, був Г. Спенсер, англійський соціолог. Він вивчив та описав шість типів соціальних інститутів: промисловий (економічний), політичний, профспілковий,

обрядовий (культурно-церемоніальні), церковний (релігійний), домашній (сімейний). Будь-який соціальний інститут, за його теорією, – це стійка структура соціальних дій.

Одну з перших спроб пояснити природу соціального інституту у "вітчизняній" соціології зробив професор Ю. Левада, трактуючи його як центр (вузол) діяльності людей, який зберігає свою стабільність протягом певного часу і забезпечує стабільність всієї соціальної системи.

У науковій літературі існує багато трактувань та підходів до розуміння соціального інституту. Часто він розглядається як сталий комплекс формальних та неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють різні сфери людської діяльності.

Соціальні інститути - це організовані об'єднання людей, які виконують певні соціально значимі функції, які забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконання своїх соціальних ролей в рамках цінностей, взірців поведінки.

До нього, входять:

- певна група людей, які виконують суспільні функції;
- організаційний комплекс функцій, які виконують окремі особи, члени групи від імені всієї групи;
- сукупність установ, організацій, засобів діяльності;
- деякі соціальні ролі, особливо важливі для групи, – тобто все, що націлено на те, щоб задовольнити потреби і регулювати поведінку людей.

Наприклад, суд – як соціальний інститут - виступає як:

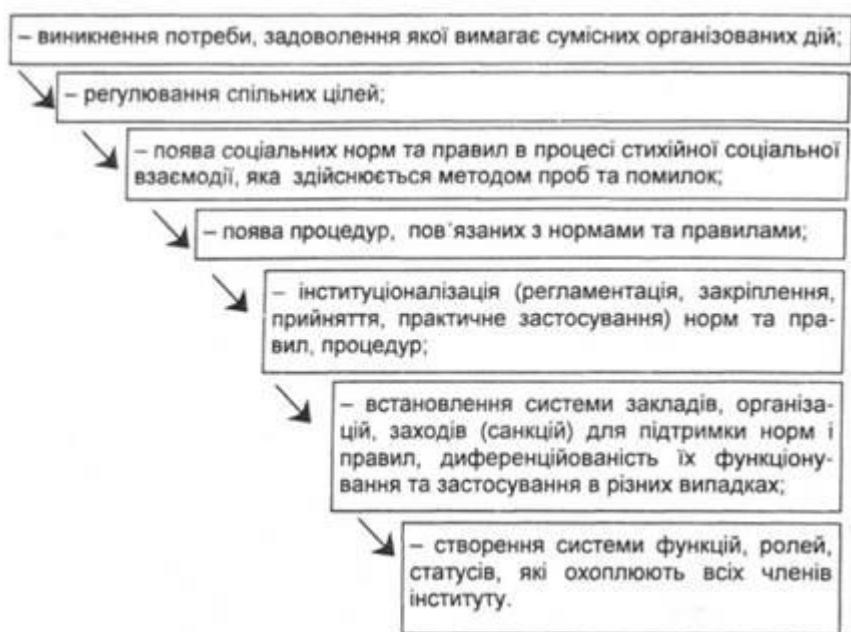
- група людей, які виконують певні функції;
- організаційні форми функцій, які виконує суд (аналізує, судить, розбирає);
- установи, організації, засоби функціонування;
- соціальна роль судді або прокурора, адвоката.

Однією з необхідних умов появи соціальних інститутів є певні соціальні потреби, котрі завжди виникали, існували та видозмінювалися. Історія розвитку соціальних інститутів показує постійну трансформацію інститутів традиційного типу в сучасний соціальний інститут. Для традиційних (у минулому) інститутів характерні жорсткі ритуали, циркуляри, століттями овіяні традиціями, а також родинними зв'язками та відносинами. Історично першими провідними інститутами були рід та сімейна община. Далі з'явилися інститути, які регулювали відносини між родами, – інститути обміну продуктів (економічні). Згодом з'явилися так звані політичні інститути (регулювання безпеки народів) та ін. У житті суспільства протягом історичного розвитку домінували ті чи інші соціальні інститути: вожді племен, рада старшини, церква, держава і т. ін.

Інститути повинні організовувати спільну діяльність людей з метою задоволення тих чи інших соціальних потреб.

Кожний інститут характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, які забезпечують досягнення цієї мети, набором соціальних позицій, ролей, типових для даного інституту, системою норм, санкцій, стимулів. Ці системи обумовлюють нормованість поведінки людей, всіх суб'єктів соціальної дії, узгоджують їх прагнення, встановлюють форми, способи задоволення їх потреб та інтересів, розв'язують конфлікти, на певний час забезпечують стан рівноваги в рамках того чи іншого суспільства.

Процес утворення соціального інституту (інституціоналізації) досить складний і довготривалий, складається з кількох послідовних етапів:

Будь-який інститут має функції та коло завдань у суспільному житті, які мають різний характер, але основні з них - це:

- створення можливості членам групи задовольняти свої потреби;
- регулювання дії членів групи в певних рамках;
- забезпечення стійкості суспільного життя.

Кожна людина користується послугами безлічі структурних компонентів соціальних інститутів, вона:

- 1) народжується і виховується в сім'ї;
- 2) навчається в школах, установах різного роду;
- 3) працює на різних підприємствах;
- 4) користується послугами транспорту, житла, розподілу та обміну благ;
- 5) черпає інформацію з газет, ТВ, радіо, кіно;
- 6) реалізує своє дозвілля, використовує вільний час (розваги);
- 7) використовує гарантії безпеки (міліція, медицина, армія) і т. ін.

Впродовж життя, задовольняючи свої потреби, особа включається в мережу соціальних інститутів, виконуючи в кожній свою певну роль, обов'язок, функції. Соціальний інститут є символом порядку та організованості в суспільстві. Люди, протягом історичного розвитку, завжди прагнули інституціоналізувати (регламентувати) свої відносини, які пов'язані з актуальними потребами в різних сферах діяльності, тому за родом діяльності соціальні інститути поділяються на:

- економічні - ті, які займаються виробництвом, розподілом, регулюванням благ, послуг (задовольняючи потреби в здобуванні та регулюванні засобів існування);	Господарські, торгові, фінансові об'єднання, ринкові структури, (система власності)
- політичні - які задовольняють потреби в безпеці та налагодженні соціального порядку і пов'язані з встановленням, виконанням, підтримкою влади, а також утворення, регулювання моральних, правових, ідеологічних цінностей, підтримка сформованої соціальної структури суспільства;	Держава, партії, профспілки, інші громадські організації
- виховні та культурні - які створені для забезпечення розвитку культури (освіти, науки), передачі культурних цінностей; у свою чергу вони поділяються на: соціокультурні, виховні (механізми та засоби морально-етичної орієнтації, нормативно-санкціонуючі механізми регуляції поведінки на основі норм,	Сім'я, наукові інститути, художні установи, організації, культурні заклади

правил), суспільні - всі інші, місцеві ради, церемоніальні організації, добровільні об'єднання, що регулюють повсякденні міжлюдські контакти;	
- релігійні - які регламентують відносини людей із релігійними структурами, вирішуючи духовні проблеми та проблеми сенсу життя;	Церковнослужителі, обряди
- шлюбу і сім'ї - котрі задовольняють потреби у відтворенні роду.	Відносини родинності (батьківства, шлюбності)

Така типологізація не є повною та єдиною, але включає основні з них, які окреслюють регулювання основних суспільних функцій. Однак стверджувати те, що всі ці інститути відділені - не можна. В реальному житті їх функції тісно переплітаються.

Щодо економічних соціальних інститутів, то економіка як соціальний інститут має складну структуру. Її можна уявити як сукупність більш конкретних інституційних елементів виробництва, розподілу, обміну та споживання, як сукупність інституціоналізованих секторів економіки: державного, колективного, індивідуального, як сукупність елементів економічної свідомості, економічних нормативних установлень та економічних відносин, організацій та установ. Економіка як соціальний інститут виконує ряд функцій:

- розподільча (підтримка та розвиток форм суспільного поділу праці);
- стимулююча (забезпечення посилення стимулів до праці, економічної заінтересованості);
- інтеграційна (забезпечення єдності інтересів працюючих);
- інноваційна (оновлення форм та організацій виробництва).

Залежно від формалізації та легалізації соціальних інститутів вони поділяються на: формальні і неформальні.

Формальні - ті, в яких функції, засоби, методи дій знайшли вираз [у формальних правилах, нормах, законах, мають гарантію стійкої організації.

Неформальні - ті, в котрих функції, засоби, методи дій не знайшли виразу у формальних правилах, нормативах тощо (група дітей, які граються на подвір'ї, тимчасові групи, клуби за інтересами, мітингуючі групи).

Розмаїття суспільних відносин та багатогранність людської природи видозмінюють як структуру соціальних інститутів, так і динамізують їх розвиток (відмирання, ліквідація одних, поява інших). Соціальні інститути, постійно розвиваючись, змінюють свої форми. Джерелами розвитку є внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) чинники. Тому сучасний розвиток соціальних інститутів відбувається за двома основними варіантами:

- 1) виникнення нових соціальних інститутів у нових соціальних умовах;
- 2) розвиток та вдосконалення вже сформованих соціальних інститутів.

Ефективність діяльності соціальних інститутів залежить від великої кількості чинників (умов), серед яких:

- чітке визначення мети, завдань і обсягу функцій соціального інституту;
- чітке дотримання виконання функцій кожним членом соціального інституту;
- авторитетність та престиж в очах суспільства;
- безконфліктність включення та подальшого функціонування в системі суспільних відносин.

Проте може настати така ситуація, коли зміни соціальних потреб не знайдуть відображення в структурі та функціях соціального інституту, і в його діяльності може виникнути дисгармонія, дисфункція, що виражається в неясності цілей діяльності інституту, невизначені функцій, зниженні його соціального авторитету.

4. Соціальні організації.

Із соціальними інститутами тісно пов'язані і соціальні організації. Суспільство неможливе без організацій - банків, підприємств, університетів, магазинів, транспортної

системи тощо. Ми починаємо наше життя в організації і всюди з ними пов'язана наша діяльність: пологовий будинок, дитячий садок, школа, інститут, армія, служба і т. п. Всі вони – різновиди організацій і часто ототожнюються із соціальними інститутами. В широкому розумінні, соціальна організація - це така форма і такий спосіб спільної діяльності людей, за яких вона виглядає чітко впорядкованою, скоординованою, налагодженою. Однак термін "соціальна організація" використовується у кількох значеннях:

- як елемент соціальної структури суспільства;
- як вид діяльності певної групи;
- як ступінь внутрішньої впорядкованості, узгодженості функціонування елементів системи.

Отже, можна сказати, що кожна особа ніби обплутана нитками зв'язків, стосунків, взаємин, бачимо, як підтримується зв'язок, як гуртуються групи, як виконуються дії. І вся ця система діє рівно, без плутань. Така система послужила підставою для введення поняття "соціальна організація". В принципі організація являє собою вищий рівень розвитку соціальних систем (елементами яких є люди і відносини, які виникають між ними).

Соціальна організація має такі характерні риси:

- володіє цільовою природою, оскільки створена для реалізації певних цілей. Це означає, що організація являє собою засіб і інструмент забезпечення функції об'єднання і регламентації поведінки людей заради такої мети, яка не може бути досягнута кожним поодиночку;
- це складна взаємопов'язана система соціальних позицій і ролей, котрі виконують члени організації; тут мають місце вертикальні (взаємопідпорядковані) та горизонтальні структури;
- наявність механізмів та засобів регулювання, а також контролю за діяльністю елементів організації.

Термін "соціальна організація" має кілька понять:

- цільова група, об'єднання людей інституційного характеру, які прагнуть до реалізації певних цілей організованим чином (підприємство, орган влади, союз);
- це засоби керування, управління людьми, це способи координації функцій людей, це гармонія сил, напрямів діяльності людей на досягнення певної мети;
- система засобів діяльності людей, інститутів, соціального контролю, соціальних ролей, системи цінностей, які забезпечують співжиття членів спільності, забезпечують порядок у суспільному житті (певна структура, тип зв'язків, властивість-атрибут певного об'єкта).

Синтезуючи вищеподані вектори розуміння категорії "організація", можна дати таке визначення: соціальна організація - це велика соціальна група (цільова група), котра створена для реалізації певних цілей за допомогою раціональних засобів, економії зусиль, раціонального поділу праці між членами групи, координації керівних органів. У широкому розумінні - це сукупність зразків поведінки, установ, соціальних ролей, засобів соціального контролю, котра забезпечує співжиття членам спільноти, гармонізує множини їхніх прагнень і дій у процесі задоволення потреб, а також сприяє розв'язанню проблем і конфліктів.

Всі організації мають власні назви, статuti, цілі, сфери діяльності, порядок роботи. Але найбільш головне, з точки зору соціології, – це наявність у ній соціальної ієрархії, статусів, розподіл ролей, системи соціальних відносин. Організація в мініатюрі нагадує суспільство. Їй властива ієрархія (вертикальне розміщення людей за рангами) та управління (механізм, який впорядковує взаємодії людей, котрі прагнуть отримати більш високий статус та місце). Порівнюючи із соціальною структурою суспільства, слід зазначити, що люди в ній розподілені відповідно до каст, станів, класів, у соціальній організації ієрархія поділяє людей згідно з посадами.

У суспільстві виникають такі організаційні форми:

- ділові організації (фірми, установи);
- суспільні союзи, масові організації;
- проміжні форми організацій (артілі, ланки, бригади);
- сім'я, наукова школа, неформальна група.

Найбільш великою організацією суспільства є держава.

Спеціалісти-соціологи подають різну типологію соціальних організацій. Критерієм такого поділу є ступінь формалізації норм, зв'язків, статусів, які існують у цих системах (формальні та неформальні соціальні організації). Формальна виникає, як правило, в результаті певного адміністративного політичного рішення. Діяльність такої організації чітко регламентована, обумовлена юридичними нормами. Розподіл статусів тут виступає як система статусів-посад, і кожна з них наділена певними функціями. Фактично це великі вторинні групи, котрі не першочергово справляють вплив на формування особи, свідомо створюються для досягнення певних цілей - від системи державної адміністрації, уряду до муніципальних "осередків". Поряд з формальними, в суспільстві діють і неформальні соціальні організації. Вони з'являються не за наказом, а стихійно. Це система соціальних зв'язків, взаємовідносин, які складаються спонтанно. Члени неформальної організації більш самостійні в досягненні індивідуальних та групових цілей, володіють більшою свободою у виборі форми поведінки, взаємодії.

Одним із критеріїв, за яким формальну організацію відрізняють від неформальної, є принцип легальності. Формальним є все, що легальне, встановлене розпорядженнями або за допомогою демократичних процедур волевиявлення. Поняття формальної та неформальної організації ввів у світову соціологію американський соціолог Е. Мейо. Завдяки своїм соціальним експериментам (Хоторнські експерименти, 20-ті роки) він виявив, що в будь-якій компанії, чи то на заводі, окрім офіційних службових відносин (елементи формальної організації) у людей обов'язково виникають неофіційні, дружні відносини (елементи неформальної організації), котрі не менше впливають на ефективність діяльності організації.

У соціальній організації є: єдина мета (коло діяльності, послуги), система влади та управління, яка вимагає ієрархічного підпорядкування, розподіл функцій (повноважень, обов'язків, субординація посад) між працівниками, система комунікацій (засоби та канали передачі інформації).

Соціальні інститути тісно пов'язані із соціальними організаціями. Деякі соціологи називають соціальні організації різновидом соціального інституту або складні інститути. Проте існує певна відмінність у змісті цих термінів. Не кожний соціальний інститут можна вважати організацією, і не кожен організацію інститутом (див. розд. "Соціальні інститути"). І соціальні інститути, і соціальні організації створюються з метою регулювання процесу задоволення потреб індивідів і груп, слугувати реалізації соціальних інтересів. Соціальний інститут - це організація соціальних відносин, яка сформована для розв'язання головних соціальних проблем, це різновид "соціального дієвого проекту", який визначає, яка саме суттєва діяльність має бути організована, як спрямована і реалізована.

Соціальні організації являють собою цілісну систему. А ціле, як відомо, більше за суму своїх частин. Тому на базі поєднання елементів організації створюється своєрідний організаційний кооперативний ефект, приріст допоміжної енергії. Цей ефект означає приріст додаткової енергії (синергетика), яка перевершує суму індивідуальних зусиль її учасників. Слово синергетика похідне від терміна "синергетизм", котрий у біології означає співробітництво між різними органами. Це слово було введено в науковий обіг І. Ансоффом для обґрунтування групових структур в організації компанії. Синергетика означає стратегічну перевагу, яка виникає при поєднанні двох або більшої кількості елементів. Це той ефект, який виникає у спільній діяльності людей від певного складання сил, коли $2 \times 2 = 5$ або і більше. Цей приріст, на думку спеціалістів, виникає в результаті того, що в організації інтегруються зусилля всіх елементів, суб'єктів. Координація, однотайність та одночасність зусиль цих суб'єктів дає приріст енергії.

Особливе місце в організації займає система управління (методи, способи, форми, культура). Сукупність норм, цінностей, думок, що відображаються у діях на всіх рівнях організації і створюють неписаний кодекс поведінки, можна назвати організаційною культурою. Організаційна культура відкриває велику палітру понять, котрі описують та пояснюють поведінку людей в організації (престиж, мотивація, влада, авторитет, лідерство).

Влада та авторитет є найбільш важливими перемінними організаційної поведінки. **Влада** - це форма соціальних відносин, котра характеризується властивістю впливати на поведінку інших завдяки адміністративно-правовим механізмам. **Авторитет** - це персональна характеристика, загальноприйняте значення, вплив, яким користується певна особа в силу власних якостей та заслуг. Він заснований на повазі та визнанні іншими індивідуальних достоїнств особи. Якщо авторитет, передусім, є добровільне підкорення особи, то влада - вимушене. Із цими поняттями тісно пов'язаний феномен лідерства.

Лідерство - це відносини підпорядкування, впливу та наслідування в системі внутрішньогрупових відносин (соціально-психологічний процес впливу на інших формально рівних людей). Під лідером розуміють члена групи, за котрим вона визнає право вирішення в найбільш важливих ситуаціях. Подібно і на протилежність лідерству існує форма керівництва - як юридично регламентований адміністративно-правовий процес організації та контролю дій формально нерівних (підпорядкованих) осіб.

Одним з перших, хто науково обґрунтовано дослідив природу організацій, був видатний німецький соціолог М. Вебер. Він же висловив і припущення про перетворення формальних організацій на своєрідний феномен, назва якого бюрократія. Трансформування організації в більш складну бюрократичну систему виникає внаслідок того, що тут управлінська діяльність, контроль, функціонування влади здійснюється постійно, і управлінська функція документується, розчленовується на ряд вузьких підфункцій, проявляється принцип безособистісності, чіткості ієрархії влади. Бюрократія є найбільш складною і раціональною влаштованістю, яку вигадала людина. Бюрократичне панування є одним з існуючих стилів керівництва поряд із:

- патріархальним (відносини повної підпорядкованості підлеглих володареві і їхня залежність від нього; вияв глибокої віри людей у непорушність здавна існуючих звичаїв і влади володарів - це панування людей знатного походження);
- становим (влада здійснюється не одним володарем чи його слугами, а членами стану, "сословія" щодо відносно незалежних від володаря, хто отримав частину влади як привілей);
- харизматичним (вид влади над масами, який мають пророки, військові герої, великі демагоги; влада такого роду ґрунтується на вірі людей у харизму (Божу благодать), якою нібито наділений той, кому вони підкоряються (приклади: Ж. Д'арк, Наполеон, Лютер та ін.).

Домінуюча риса бюрократії - чітко встановлена ієрархія позицій, в котрій нижчі позиції контролюються та підпорядковуються вищим. Основу бюрократії становить формальна організація, тобто система ролей, статусів, цілей, функцій і стандартів діяльності. А стрижнем формальної організації виступає особливий код поведінки чиновників, який включає в себе норми, правила та процедури. Кожен із них знає або повинен знати власне коло обов'язків, прав, відповідальності, систему поведінки та підходів за умов кожної ситуації. Прояви бюрократичної форми управління існували й існують завжди і всюди, як у високорозвинутих країнах, так і в інших.

Більш детально природу та механізм функціонування соціальних організацій розглядає спеціальна соціологічна теорія - "соціологія організацій".